

ТВОРЧІСТЬ ЯК ВІКНО У ПІДСВІДОМІСТЬ

Інтерв'ю з академіком НАН України
О.О. Кришталем

Про мозок людини як найскладнішу та найдосконалішу з відомих нам структур, про свідомість як адаптивний шабель еволюції, про творчість як процес комунікації свідомого і підсвідомого ми говорили з відомим українським нейрофізіологом, професором, академіком НАН України, членом РАН та Європейської академії наук, директором Інституту фізіології ім. О.О. Богомольця НАН України Олегом Олександровичем Кришталем.

– Олегу Олександровичу, Ви обирали фах на початку 60-х років. Чому саме дослідження мозку? Адже в той час ще нічого не провіщало майбутнього розквіту нейронауки. Розкажіть про себе, будь ласка.

– Народився я в Києві. Мої батьки були вченими, і починаючи з 4-річного віку я регулярно виїздив з ними в ентомологічні експедиції. Це було надзвичайно цікаво, бо я міг спостерігати те, про що більшість моїх однолітків навіть не підозрювали. Я бачив потужні смерчі на Півдні України, майже як на знаменитій «алей торнадо» в Америці, я бачив нашестя сарани і знищені нею поля, що нагадували апокаліптичні біблійні картини. З дитинства я мав схильність до самоаналізу, дуже рано в мене проявилось відчуття рефлексії. Дотепер яскраво пам'ятаю, як ще зовсім малим я щось накоїв і мене поставили в куток. Стою, ридма ридаю від образи, і раптом у якусь мить я нібито побачив себе збоку, відчув свою індивідуальність, яку не можна покарати, не можна образити. І це було диво, щось таємниче, щось дуже особисте. Потім, через багато років, уперше прочитавши «Війну і мир» Толстого, мене глибоко вразив епізод, коли П'єр Безухов потрапляє у полон до французів. Пам'ятаєте? *«В плену держат мене. Кого? Мене? Мене – мою бессмертну душу!»*. Це так перекликалося з моїм дитячим усвідомленням власного Я, моїм відкриттям цього дива! З того часу Толстой став моїм духовним проводирем.

У дитинстві я спочатку мріяв стати письменником, але дорослі пояснили мені, що в радянській системі для цього насамперед потрібно навчитися брехати.

– **Батько пояснив?**

– Ні. Батько взагалі уникав політичних розмов. Він зазнав дуже серйозної психологічної травми, потрапивши під час війни у полон, півтора року відсидів у таборі смерті, а потім ще довго перебував під пильним оком органів НКВС. Він був професором Київського університету, і перевіряли його дуже ретельно. Не раз бувало, що по дорозі з роботи додому, а жили ми тоді на Жилианській, біля батька раптом зупинялося чорне авто, і офіцер НКВС запрошував його сісти в машину. Повірте мені, це було справді страшно. Батька везли на якусь квартиру, де його показували людям, які були в тому самому таборі, щоб переконатися, що він не співпрацював з німцями. Доходило до того, що ми намагалися вдома уникати волошкового кольору, який асоціювався у батька з форменим кашкетом служби безпеки.

Ходив я у звичайну українську школу, без поглибленого вивчення якихось предметів, учився добре, оскільки навчання за шкільною програмою давалося мені напрочуд легко. Крім того, батько вважав за потрібне, щоб я оволодів англійською мовою, за що я йому тепер дуже вдячний. Після уроків я відвідував ще заняття з англійської та музики (це вже за ініціативою мами). Слух у мене був абсолютний, а ось техніка виконання, чесно кажучи, шкутильгала, і вчителька музики на моєму прикладі навіть демонструвала іншим учням, що дар божий – це ще далеко не все. Проте вчителька англійської дуже пишалася моїми успіхами і навіть казала моїй матері, що її син – геній. Я і сам це підозрював, але коли дізнався, що мої уявлення про себе збігаються з думкою сторонньої людини, загордився не на жарт. Отже, школу я закінчив з медаллю і яскраво вираженою манією величності. Уже тоді я хотів вивчати мозок – той інструмент, завдяки якому я вважав себе особливим, тому збирався вступати на біофак, але мене збив з обраного шляху мій репетитор

з фізики. У ті роки фізика була найпрестижнішою галуззю науки, і він зіграв на моїй честолюбності, порекомендувавши піти на фізичний факультет. Так я став студентом-фізиком.

Однак майже одразу з'ясувалося, що ніякий я не геній – після звичайної шкільної програми мій рівень знання фізики і математики був набагато нижчим порівняно з іншими студентами, які закінчували переважно спеціалізовані школи, були переможцями олімпіад і таке інше. Я відчував себе повним бовдуром і ледь-ледь витягував перші сесії на «трійки». Це був страшний удар по моїх амбіціях. Якимось дивом мені вдалося приборкати розчарування й уникнути комплексу неповноцінності. Я зрозумів, що вибору в мене немає, почав наздоганяти і вже у другій половині навчання більшість вирівнявся, а державні екзамени витримав на «відмінно».

Однак стійке переконання, що найважливішим у науці є вивчення мозку, як носія особистості, у мене залишилося. Тому на останньому курсі я прийшов до Інституту фізіології, де й познайомився з моїм майбутнім науковим керівником Платоном Григоровичем Костюком. Проте в аспірантуру мене не взяли, а це загрожувало потрапити на два роки в армію, чого мені дуже не хотілося. Батько врятував мене, взявши до заочної аспірантури в Університет, а працювати я залишився тут, в Інституті, як інтелектуальний чорнороб. Стала в пригоді спеціальність, яку я отримав на військовій кафедрі, – інженер радіолокаційних станцій. Інституту було передано кілька списаних військових радіолокаторів, і я, використовуючи їх частини, примудрявся створювати потрібні для досліджень прилади, яких на той час не було у Радянському Союзі. Однак така ситуація знову болісно зачепила мою честолюбність. Мало того, що я, вже доросла людина, мав звертатися по допомогу до батька, та ще й фахівцю з університетським дипломом бути механіком з точних приладів... Тому я працював як шалений. Уже за два роки я захистив кандидатську дисертацію на тому, що вперше у СРСР поставив дуже важливий метод досліджень. Так я нарешті став науковим співробітником.

Велике враження на мене справило те, що мої перші статті, надруковані в закордонних журналах (а моя перша закордонна публікація вийшла в рік захисту дисертації, у 1970 р.), мали відгук у західних колег, мені почали надходити листи, запити на відбитки, і я збагнув, що кар'єру вченого потрібно робити у світовій науковій спільноті. Я дуже вдячний долі, що моїм науковим керівником був Платон Григорович Костюк, видатний учений з міжнародним мисленням, погляд якого був відкритий у світ. Він познайомив мене із закордонними колегами, вивів мене, так би мовити, на нові горизонти. Тільки тоді я збагнув, наскільки допомогло мені вільне володіння англійською, на якому наполягав мій батько, а я спочатку опирався.

– А як далі складалася Ваша наукова кар'єра? Що Ви відчували, коли зрозуміли, що зробили відкриття?

– Справжня моя наукова кар'єра розпочалася в 1975 р., коли мені вдалося створити абсолютно новий метод дослідження, який згодом став загальноновизнаним у світі. Одночасно з нашими німецькими колегами, Ервіном Неєром і Бертом Закманом, ми працювали над однією й тією самою проблемою. Ми розробляли електрофізіологічну методику для вивчення властивостей іонних каналів. Наші дослідження розвивалися майже паралельно, перетворившись на своєрідне змагання, що стимулювало несамовитий темп робіт. І на першому етапі ми виграли. Уперше у світі нам вдалося замінити цитоплазму і внутрішньоклітинний вміст нервової клітини на штучне середовище. Коли я побачив на екрані осцилографа пік, що відповідав нервовому імпульсу, то зрозумів, що в мене все вийшло. Це був дуже яскравий момент найвищого емоційного напруження. Я вискочив у коридор з криками: «Ми маємо перфузію!». І хоча до розв'язання основної проблеми було ще далеко, у моїй голові раптово склалася вся картина. Ми опублікували наші результати у *Nature* та в інших авторитетних журналах. Це був мій перший похід за славою (*сміється*).

– А на другому етапі?

– А на другому етапі німецькі друзі нас випередили. Далі потрібно було ізолювати фрагмент клітинної мембрани, для чого використовувалися спеціальні мікропіпетки. Відмінність наших підходів полягала в тому, що ми робили електроди з пластику, а Неєр витягував їх зі скла. І йому першому вдалося зареєструвати активність окремих молекул, що беруть участь у формуванні сигналів у нейронах. У 1991 р. за розроблення методу локальної фіксації потенціалу Е. Неєру і Б. Закману було присуджено Нобелівську премію.

– Тобто, така своєрідна гра долі?

– Так. Загалом у науці випадок відіграє дуже помітну роль. Головні свої наукові відкриття я зробив у 1980–1983 рр., і елемент випадковості в них також був присутній. З відкриттям рецепторів протонів узагалі вийшла цікава історія. Ми з Володимиром Івановичем Підолічком, моїм товаришем дитинства, з яким разом ходили на музику та англійську, робили чергове рутинне дослідження. У лабораторії нам допомагала студентка, яка була тоді вагітна і подумки перебувала дуже далеко від пробірок. Дівчина забула забуферити розчин (тобто встановити певну його кислотність), і коли ми почали вивчати ці зразки, то побачили дуже дивну картину. Експеримент потрібно було б поставити заново, але зненацька у мене в голові все стало на свої місця, я зміг інтерпретувати і, як з'ясувалося згодом, правильно інтерпретувати дані. Буквально за одну ніч ми знайшли відповіді на головні запитання.

Я був упевнений, що відкрито новий рецептор, який активується протонами, і ми одразу опублікували статтю в авторитетному міжнародному журналі. Однак все ж таки черв'як сумнівів гриз, і сильно. Адже ми виявили рецептор не безпосередньо, а за його активністю. Тоді ще не було методів молекулярної біології, які б дозволяли відклонувати молекулу, такі методи з'явилися лише через 10 років. І той черв'як постійно мучив мене. Виходило, що протони (H^+), які в організмі є скрізь, відіграють сигнальну роль, таку саму, як і відомі

молекули-нейромедіатори. Десь трохи підкислилося середовище – і пішов сигнал. Повірити в це було дійсно важко. Я вирішив, що слід пошукати ще щось таке, що не є протоном, але відкриває ці рецептори. Ми виготовили гомогенати з усіх тканин тіла миші – від мозку до кишківника, відцентрифугували їх і приклали отримані розчини до сенсорних нейронів. У результаті ми побачили, що нейрони активуються, але жодного стосунку до рецептора протонів це не мало. Перед нами була нова таємниця. Ми почали розмірковувати: що ж таке доступне і розчинне є в кожній клітині? І відповідь прийшла – АТФ. Так ми відкрили іонотропний рецептор АТФ, тобто рецептор, який активує канал під дією цієї молекули. Ну й усе. Після цих двох відкриттів я вже став ученим «в законі»: обидва рецептори (тепер, після клонування, вони зветься ASIC і P2X), крім того, що були новими, ще й могли відігравати важливу роль у первинній рецепції болю.

– Розкажіть, будь ласка, що таке біль і в якому напрямі розвиваються дослідження зараз.

– Біль – це емоція, тобто вона існує в мозку. Ця емоція корисна, якщо вона попереджає про небезпеку uszkodження організму, і шкідлива, якщо вона триває довго. Сигнал спочатку виникає у первинних рецепторах болю – ноцицепторах (від лат. *nocens* – шкідливий), розташованих у мембранах периферичних сенсорних нейронів. На сьогодні, на жаль, немає анальгезивних лікарських засобів, що діють на ноцицептори. Ми поки що використовуємо нестероїдні протизапальні препарати або у випадках сильного болю – опіати. Речовини цих класів при довготривалому застосуванні погано впливають на організм і, крім того, нервова система реагує на них так, що дозу потрібно постійно збільшувати.

Оскільки ноцицепція – це рецепція шкоди, вона реагує на такі індикатори порушень в організмі, як іони водню, АТФ тощо. Наприклад, процеси запалення, ішемії, травмування супроводжуються зміною кислотно-лужного балансу в бік підкислення, а під час дефор-

мацій або загибелі клітин виділяється АТФ. Специфічні блокатори відповідних ноцицепторів стануть анальгетиками наступного покоління. У нашому Інституті ми проводимо дослідження за кількома напрямками: шукаємо спеціалізовані молекули в природі, синтезуємо нові малі молекули, що пригнічують дію ноцицепторів, намагаємося використовувати методи фізіологічного контролю механізмів ноцицепції.

– Загалом природа впорядкована досить раціонально. Чому після зняття небезпеки біль залишається?

– Тому що природі, еволюції, Молекулі живого, назвіть як хочете, за великим рахунком наплювати на те, що ми відчуваємо муку. Для неї онкологічний хворий – це відпрацьований матеріал, він не є потенційним передавачем генів, і його страждання Молекулу не цікавлять. Звільнення нас від муки не входить до переліку її цілей. Проте ми знаємо, що в ситуаціях, коли біль заважає порятунку організму, мозок приймає єдине правильне рішення і відключає больові рецептори. Узагалі стрес – це засіб, який мобілізує всі резерви організму, але це миттєвий механізм, який не можна застосовувати тривалий час. Тому ми й намагаємося втрутитися, провести корекцію, виправити те, що нам заважає. Слід зазначити, що поки на практиці ми не так уже й далеко просунулися в цьому напрямі, однак ми починаємо розуміти механізми болю. Я особисто вважаю, що єдиного рішення з «магічної кулі» не буде, як не буде і єдиної пігулки від раку. Кінцевий результат один – емоція, але причин дуже багато. Ось нещодавно з'ясувалося, що відкриті нами ASIC-рецептори багатofункціональні, тобто це не тільки рецептори болю. Виявилось, що вони є майже в усіх без винятку нервових клітинах ссавців. Це дещо змінює наші попередні уявлення про роботу мозку за схемою молекула – імпульс – молекула. Виявляється, що всі нейрони пульсують хмаринками протонів, змінюючи рН середовища, а це підкислення, у свою чергу, активує ASIC-рецептори.

– *Олегу Олександровичу, розкажіть, будь ласка, що ми сьогодні вже знаємо про наш мозок.*

– У другій половині ХХ ст. нейрофізіологи розшифрували всі електричні і фізико-хімічні процеси, що відбуваються в мозку. Механізми ми знаємо. Якщо по нейронах сигнали передаються електричними імпульсами, то в міжнейронних контактах, синапсах, ці імпульси конвертуються в хімічні сигнали. Нервовий імпульс запускає цілу «диявольську кухню» іонообмінних і біохімічних процесів. У нейронах є синаптичні пухирці, всередині пухирців є спеціальні молекули – нейромедіатори. Під дією нервового імпульсу пухирці дифундують до поверхні синапсу, вивільняють ці медіатори, медіатори сідають на рецептори, рецептори відкривають канали, по каналах проходять іони, і в такий спосіб збуджується наступний нейрон. Така система, умовно кажучи, може перебувати у двох станах (реально їх більше). Синапси розмножуються при нашому навчанні. Місткість цієї системи контактів величезна. Мозок людини має близько 100 млрд нейронів, кожен з нейронів має 10 тис. синапсів. Кількість можливих комбінацій у станах такої системи більша за число атомів у відомому нам Всесвіті.

Ми ще зовсім мало розуміємо механізм пам'яті. Ось людина навчається, вправляючи свій мозок. У результаті навчання в її мозку щось змінилося. Пам'ять означає, що в мозку залишився відбиток. Ми знаємо, де він – у синапсах. Там наше Я. При функціонуванні мозку синапси здатні змінювати свої властивості, причому здатні змінювати їх надовго. Упродовж життя всі молекули нашого тіла, окрім кісток, змінюються по кілька разів, а ми пам'ятаємо ім'я матері. Як? Не знаю. Детальний механізм цього процесу ще не відомий.

Однією з найважливіших функцій мозку людини є свідомість. Ми не знаємо, як її визначити словами. Свідомість стала предметом науки буквально в останнє десятиліття, до того про неї лише філософствували. Френсіс Крік узагалі вважав, що давати визначення свідомості ще зарано, потім усе одно його потрібно буде міняти. Проте кожен з нас свою свідомість

прекрасно усвідомлює. Є точка зору дуже освічених людей, які вважають, що свідомість – це просто гримаса природи, що вона зовсім не обов'язково є атрибутом живого. Не беруся однозначно сказати, наскільки це правильно, але існує й інший погляд.

Подивімося на метелика. Народившись, він уже має програму дій, вона «зашита» у ньому, як у комп'ютері. Вчитися йому не потрібно. Більш складна система у мурах і бджіл – вони мають ніби вивернуту навиворіт колективну свідомість. Передача інформації в такій системі відбувається не лише всередині мозку, а й зовні, між окремими особинами, за допомогою запахів чи рухів. Тому окремі комахи мають елементи навчання, але це тільки елементи. У птахів – нащадків динозаврів, що дожили до наших часів, – з навчанням справи кращі, ніж у комах. Є окремі види птахів, здатні навіть використовувати знаряддя праці, скажімо, ворони. Але, наприклад, з курчам можна побавитися – перший рухомий предмет курча сприймає за матір. Британські вчені жартома провели такий експеримент: у момент народження курчати вони протягли перед ним циліндр, і з цього моменту капелюх замінив йому матір. Це – властивість навчатися лише один раз, ситуаційно. І, нарешті, ссавці. На щурах було показано, що навколишній світ вписується на чисту дошку їхнього мозку. Одну групу новонароджених щурів залишили в природних умовах, вони зростали в норах, а другу групу помістили в ускладнене середовище, на своєрідний дитячий майданчик з лабіринтами, трубами, гірками, білчиними колесами. Виявилось, що в особин другої групи синаптичних зв'язків було набагато більше, ніж у першій групі.

Отже, у ссавців мозок формується навколишнім світом, тому здатність до адаптації в них незрівнянно гнучкіша. Навчаючись, мозок створює моделі внутрішніх станів живих чинників свого оточення, зіставляючи їх із власним внутрішнім станом. У мозку виникає «теорія чужих розумів», яка допомагає адаптуватися до оточення. Такий мозок є свідомим. Отже, свідомість не є монополією людини. Ця

властивість розвивалася еволюційно, як засіб адаптації. Ссавці, живучи у зграях, стають ще й соціальними істотами. Їм потрібно постійно мати у своєму мозку моделі чужих мізків. Коли вовки полюють на кабана, вожак, що біжить попереду, мусить точно знати, на що здатен «вовк Петро» і чого можна чекати від «вовка Івана». Він має прогнозувати, як діятимуть вовки Іван і Петро, якщо зміниться поведінка кабана. Зі здатності уявляти собі внутрішній стан оточення виникає свідомість як здатність уявляти власний внутрішній стан.

Свідомість – явище принципово соціальне. Фізично наші мізки дісталися нам від предків, але їх «прошивка» визначається культурою, в якій сконцентровано досвід попередніх поколінь. Мозок навчається у середовищі, а середовище постійно змінюється людьми. Немовля при народженні потрапляє в культурне оточення, що існує на цю мить, сприймає його і впродовж життя посилено розвиває це середовище, щоб передати його нащадкам у більш ускладненому вигляді. Культура змінює мозок людини, а зміни у мізках розвивають культуру.

– Тобто ми не наслідуємо те, чого навчилися наші предки?

– Наслідуємо, але не генетично, а через змінене предками середовище. Є такий мислений експеримент: якщо уявити собі, що ми змогли перемістити немовля з епохи Леонардо да Вінчі у сучасність і дитина розплющує очі у нашому сьогоденні, то вона нічим не відрізнятиметься від інших дітей. За цей час наш мозок не змінився, оскільки біологічна еволюція тривала мільйони років і розвивалася вертикально – вгору по дарвінівському дереву життя. Проте зараз є підстави вважати, що обмін генами може відбуватися й горизонтально, завдяки вірусам. Крім того, є епігенетичні, набуті в рамках життя, зміни геному. Геном особини в кінці життя відрізняється від того, що був на початку. Тому, можливо, в експерименті з дитиною з епохи Леонардо не все так просто.

– Я правильно розумію, що свідомість потрібна нам для навчання і взаємодії з іншими особинами?

– Тут запрошується аналогія з комп'ютером: свідомість – інтерфейс між соціальною одиницею, Я, та її мозком. Мозок працює з величезною швидкістю, обробляючи інформацію на своїй внутрішній мові, а потім видає нам результат у вигляді думок – уже мовою, доступною нашому Я. Усе, що ми робимо добре, ми робимо на рівні підсвідомості. Навчання зводиться до того, щоб переводити наші навички зі свідомості у підсвідомість. Я можу сказати, що навчився керувати автомобілем, коли перестав думати про наступний рух, який мені потрібно зробити. Я все роблю швидко, тому що не витрачаю час на передачу інформації у вигляді думок. Але людина може чогось навчитися лише після того, як пропустить це через свідомість.

Для спілкування з іншою особою ми маємо зафіксувати наші думки, висловити їх, підкріплюючи жестами та мімікою, тому що часто однієї лише мови нам не вистачає. Якщо я хочу передати щось більше – мої відчуття, образи, які виникають під час бесіди, я маю обрати інший спосіб – написати картину, музику чи художній роман. Наша спільнота складається з особистостей, тому що ми не можемо проникнути в думки і душу один одного. Ми можемо лише на основі наших спостережень побудувати модель іншої особистості.

Отже, люди спілкуються між собою за допомогою мови та за допомогою мистецтва. Мені здається, що в майбутньому наука зможе розшифрувати закономірності мистецтва і відкриє людству можливість передавати величезні обсяги інформації, пов'язаної із нашими базовими властивостями, у зовсім інший спосіб, ніж ми робимо це зараз. Уже тепер ситуація зі спілкуванням і передачею інформації перестає нас задовольняти, щось усередині нас шукає інший шлях, але поки що натикається на стіну. Однак проникнути за цю стіну все ж можливо. Вікно в інший вимір нашого мозку існує. Іноді воно виплескує нам такі речі, як осяяння, натхнення, і тоді в нас народжуються ідеї чи витвори мистецтва. А іноді й нам вдається зазирнути крізь стіну. Всі, кому довелося пережити мить великої смертельної загрози, знають це відчут-

тя, коли час ніби зупиняється. Чому? Тому що під час стресу наша свідомість на якусь частку секунди отримує можливість обробляти інформацію безпосередньо, без перекладу її на мову, що підвищує швидкість прийняття рішення до такого рівня, який у звичайній ситуації ми і уявити не можемо. Правильніше навіть сказати, що ми отримуємо змогу подивитися на навколишній світ крізь це вікно.

Сьогодні найпотужнішою галуззю біології є нейронаука. Щорічне зібрання американського товариства нейронаук минулого року поєднало близько 40 тис. учених. Лише 5 будівель у світі можуть вмістити таку кількість делегатів. Це такий собі своєрідний науковий хадж. І кожен з учасників цього зібрання працює в своєму окремому напрямі. Ну, наприклад, регулярно проходять усесвітні симпозіуми на тему «Про що говорить немовляті обличчя матері». Надзвичайна активність у науковій сфері приводить до того, що спеціалізація і деталізація наукових досліджень стає такою широкою, що на рівні окремої особистості її вже неможливо охопити й усвідомити. Результати науки втрачають індивідуальну умоглядність, вони потребують уже зовсім іншого мисленого підходу. На це здатний лише Соляріс.

– Колективний знеособлений Розум, як у Лема?

– Так. Подальша еволюція мозку, скоріш за все, полягатиме у розширенні вікна у підсвідомість. Мова слів – це мова свідомості, підсвідомість має метамову. У наш час основна доступна нам форма метамови – це мистецтво. Об'єднання науки з мистецтвом зумовить якісне розширення пізнання і самопізнання. Це переспів думок Тейяра де Шардена з його точкою Омега, ідей Вернадського про ноосферу. Крім того, додайте сюди ідею Геї про єдність усього живого. Зараз повільний механізм біологічної еволюції замінено історією людської культури. Людство перебирає на себе функції Молекули, а отже, має забезпечити гармонійну єдність усього живого, піднявшись на інший щабель, створивши свідому спільноту, в якій зникнуть межі між особистостями.

– Як на мене, ідея про знеособлену розумну спільноту звучить якось моторошно... Олега Олександровичу, а Ви відчуваєте в собі потенціал зробити ще якусь наукове відкриття?

– Та ні! Про що Ви?! Наукові відкриття роблять у 35, максимум 45 років. Саме в цьому віці я й вистрелив із великокаліберної гармати, причому вистрелив не по горобцях. А потім учений, як правило, присвячує себе адміністративній і, що дуже важливо, експертній діяльності.

– Чому так?

– Справа у гормональному стані. Без мотивації нічого не виходить. Одна з моїх книг починається фразою, яка і є відповіддю на Ваше запитання: «Мотивація – рабиня світлячка емоцій». На пік кар'єри саме і припадає найвища емоційна концентрація, яка дає шалену, таку необхідну для розумового прориву, мотивацію.

– От ми і торкнулися питання Вашої творчості як письменника. Ви написали дві художні книги. Роман «Гомункулус» уперше було надруковано 1995 р. у журналі «Нева» і він здобув тоді золоту медаль журналу як найкращий роман року; 2000 р. його було видано у Франції під назвою «Moi et Mon Double» (Я і мій двійник). Друга книга – роман-есе «К пенію птиц». Як виникли ці книги? Чи відчували Ви муки творчості, коли писали їх?

– Роман «Гомункулус» я писав, так би мовити, правильно. Спочатку я його задумав, побудував фабулу, до речі, досить цікаву фабулу, потім упродовж кількох років працював над текстом. Взагалі, на мою думку, вийшла дуже непогана книга. А от із романом «К пенію птиц» усе було інакше. Ця книга народилася з однієї короткої фрази, про яку я тільки що згадував. *Мотивація – рабиня світлячка емоцій*. Це був спалах. Записавши одного дня у щоденнику це речення, я просто почав писати далі. «К пенію птиц» – це інтуїтивна проза, прорив, виплеск думок. Можливо, вона виникла

зарано, злегка випередивши свій час. Допоки я писав її, відчував щось неймовірне. То була суміш найвищого задоволення і страху. Кожного вечора, лягаючи спати, мене переслідував жах: а що, як уранці вікно, крізь яке лилися думки, не відчиниться? І одного разу я зрозумів, що завершив книгу: вікно у підсвідомість зачинилося. Нічні кошмари стали дійсністю. Я звик до оргастичної насолоди творчості, і її відсутність спричинювала таке спустошення, таку депресію, що навіть не знаю, як мені вдалося це подолати. Імовірно, мій тодішній стан можна порівняти з ломкою наркомана. З того

часу я нічого не пишу, вірячи, що «К пенію птиц» – найголовніше досягнення мого життя. Пам'ятаєте, як Светоній описує останні хвилини римського імператора Нерона, який усе життя вважав себе великим актором. Нерон ходив по залі, віддавав останні розпорядження і, постійно схлипуючи, зітхав: «Qualis artifex pereo! – Який актор гине!». Може, так тужитиме і мій дух, коли тлінне тіло лежатиме у Великому конференц-залі Академії: «Який письменник загинув!» (*сміється*).

*Розмову вела
Олена МЕЛЕЖИК*